

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання

з дисципліни «Планування територій»

на період 06.04-24.04.2020

ТЕМА 3 ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ: ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ ПОНЯТТЯ. ВИДИ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ.

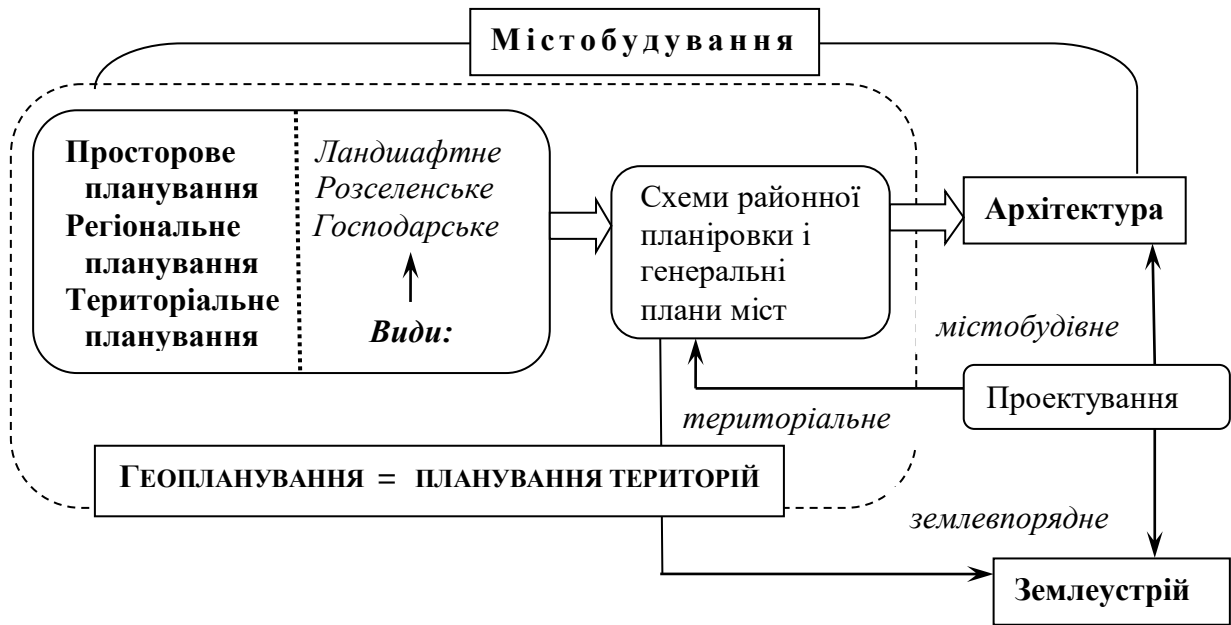
3.1. Понятійно-термінологічний апарат планування територій.

Активізація планування територій в регіонах України та нове законодавство з цих питань (прийняття Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності») вимагає переосмислення теоретико-методологічної бази планувальної діяльності в межах територій різних масштабів та рангів. Поряд з цим особливим питанням постає визначення поняттєво-термінологічного апарату планування територій, оскільки в сучасних наукових джерелах і досить присутній термінологічний різнобій.

Осмислення поняття і визначення категорії «планування територій» як одного з найбільш комплексних узагальнюючих понять суспільної географії, містобудування, регіональної політики - це процес змін, перетворення наукових думок, теорій, поглядів вчених в процесі розвитку їх наукової діяльності і формування наукового світогляду.

У наявній науковій літературі, законодавчих і нормативних документах поняття «територіальне планування», «планування територій», «регіональне планування», «районна планіровка», «містобудування» нерідко переплітаються й підмінюють одне одного, що не зовсім коректно. Інтенсивні розробки теоретико-методологічного апарату, пов'язаного з поняттям «планування територій», супроводжує різнобій у використанні понять, розумінні їх ієрархічного співвідношення. У деяких випадках вони використовуються як синоніми, а в деяких, навпаки, в значеннях до того несумісних, що не можуть бути зведені в єдину систему. Розробка теоретико-методологічних і методичних засад планування територій вимагає насамперед певної понятійно-термінологічної та концептуальної визначеності. Нами запропоновано власний варіант узагальнення термінів, понять, категорій, що зустрічаються в понятійно-

концептуальному полі дослідження планування територій, у єдину понятійно-термінологічну систему (рис. 8).

Рис.8. Терміни, поняття і категорії, що зустрічаються в понятійно-концептуальному полі дослідження планування територій

У запропоновану понятійно-термінологічну систему включено такі поняття:

1. Містобудування і архітектура. Складне й багатогранне поняття «містобудування» в сучасному світі семантично набагато ширше, ніж можна це уявити дивлячись на лексичну конструкцію цього слова.

Законом України «Про основи містобудування» *містобудування (містобудівна діяльність)* визначається це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури.

У широкому тлумаченні містобудування – це діяльність, яка складається з таких видів: планування, проектування, менеджмент і будівництво, управління функціонуванням і розвитком. Тому в іноземних мовах вживаються інші, більш багатозначні терміни. Український термін «містобудування» і аналогічний російський

«градостроительство» в англомовних країнах визначається як «районне та міське планування» (Regional and Town Planning) або «міське проектування» (Town dising)*. У Франції, Італії, Польщі та інших країнах набув поширення термін «урбаністика» як «мистецтво планування і забудови міст».

Головними напрямками містобудівної діяльності згідно сучасного законодавства в Україні є:

- планування, забудова та інше використання територій;
- розробка і реалізація містобудівної документації та інвестиційних програм розвитку населених пунктів і територій;
- визначення територій, вибір, вилучення (викуп) і надання земель для містобудівних потреб;
- здійснення архітектурної діяльності;
- розміщення будівництва житлово-цивільних, виробничих та інших об'єктів, формування містобудівних ансамблів і ландшафтних комплексів, зон відпочинку та оздоровлення населення;
- створення соціальної, інженерної і транспортної інфраструктур територій та населених пунктів;
- створення та ведення містобудівних кадастрів населених пунктів;
- захист життєвого та природного середовища від шкідливого впливу техногенних і соціально-побутових факторів, небезпечних природних явищ;
- збереження пам'яток культурної спадщини;
- розвиток національних і культурних традицій в архітектурі і містобудуванні;
- забезпечення високих архітектурно-планувальних, функціональних і конструктивних якостей об'єктів містобудування, формування і реконструкція містобудівних ансамблів, кварталів, районів і ландшафтних комплексів, зон відпочинку та природних лікувальних ресурсів;
- розробка правових актів, державних стандартів, норм і правил, пов'язаних з містобудуванням;
- контроль за дотриманням містобудівного законодавства;
- підготовка кадрів для містобудування, підвищення їх кваліфікації;
- ліцензування певних видів господарської діяльності у будівництві в порядку, встановленому законодавством.

---

* Термін “дизайн” в українській мові поступово заміщує “проектування”, а поняття “міський дизайн” – “міське проектування”.

Майже у всіх відомих тлумаченнях поняття «архітектура» визначається як мистецтво проектування та будівництва, перш за все, окремих будинків та споруд, а також їх ансамблів, і в цілому – життєвого довкілля людей, що задовольняє їх утилітарні та духовні потреби. Закон України «Про архітектурну діяльність» визначає архітектурну діяльність - діяльність по створенню об'єктів архітектури, яка включає творчий процес пошуку архітектурного рішення та його втілення, координацію дій учасників розроблення всіх складових частин проектів з планування, забудови і благоустрою територій, будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту) будівель і споруд, здійснення архітектурно-будівельного контролю і авторського нагляду за їх будівництвом, а також здійснення науково-дослідної та викладацької роботи у цій сфері.

Здійснення архітектурної діяльності входить до містобудівної діяльності. У чому ж проявляються головні відмінності архітектури і містобудування? Для містобудування характерна великомасштабність рішень, яка вимагає великих матеріальних витрат. Це пов'язано із задоволенням матеріальних і духовних потреб великих груп населення, з необхідністю враховувати економічні можливості країни на даному етапі її розвитку, соціальні пріоритети, зумовлені політичним устроєм. Містобудівна діяльність залежить від ресурсозабезпеченості окремих територій і тому прийняття містобудівних рішень зумовлено місцевими ресурсами, державною політикою використання національних природних багатств.

Міждисциплінарний підхід до розв'язання містобудівних задач – одна з головних специфік містобудівної діяльності. На різних етапах розвитку містобудівної науки можна спостерігати вплив на неї багатьох знань і наукових дисциплін. Найбільший вплив на середовищний підхід мають екологічні і соціально-економічні теорії, системний аналіз. Велике значення мають і спеціальні інженерні дисципліни, питання організації транспортної мережі, комунального господарства, землеустрою, містобудівного права тощо.

Таким чином, враховуючи не тільки схожість, але і відмінності архітектури та містобудування, можна уявити їх як суміжні поля, що мають спільну, досить широку зону, яка стимулює їх взаємний розвиток. Активна участь архітекторів у проектуванні міст, їх структурних елементів, а також регіонів необхідна для надання їм нових рис і якостей відповідно до потреб суспільства. А для цього потрібно використовувати методи художньої творчості в поєднанні з науковими та інженерними знаннями.

2. *Планування територій*. Складові частини планування територій були розроблені в різних галузях, що викликало відсутність загально визнаної теоретичної бази й породило термінологічний різнобій. Є безліч визначень планування територій. В найбільш загальному вигляді планування територій визначається як діяльність, що випереджає або супроводжує освоєння території з метою максимізації благ, одержуваних від використання ресурсу, і мінімізації негативних впливів на ресурс.

В радянські часи поряд з поняттям «планування територій» використовувались розглянуті вище поняття «містобудування», «районна планіровка». І хоча генетично районна планіровка (об'єктами якої є не тільки населені місця, але і цілі райони, регіони) уходить своїми витокami у містобудування, вже на початку ХХ ст. вони разом утворювали єдину науку і сферу прикладної діяльності, яка мала довгу і не зовсім точну назву – містобудування і районна планіровка. У більшості енциклопедичних видань радянського періоду термін «районна планіровка» визначається як проектування комплексного територіально-господарського устрою економічного або адміністративного району і формування його планувальної структури, що забезпечує оптимальний розвиток і раціональне розміщення галузей народного господарства, міст і сільських поселень, створення умов для праці, побуту й відпочинку населення. Причому термін «районна планіровка» використовувався як омонім трьох понять: це і наука, і власне процес районної планіровки, і державний документ, що визначає довгострокову стратегію розвитку та розміщення продуктивних сил на території певного регіону, узгоджену з містобудуванням, природними та соціально-економічними умовами району.

Саме тому Алаєвим Е.Б. було запропоновано таке упорядкування термінології: *геопланіровка* - наука про раціональне (ефективне та інтенсивне) використання території (територіальних ресурсів) конкретного ареалу шляхом раціонального розміщення виробничих підприємств, комунікацій і місць розселення з комплексним врахуванням географічних, економічних, архітектурно-будівельних та інженерно-технічних факторів і умов.

Зараз законодавчо закріпленого поняття про районну планіровку немає, хоча в науковій, навчально-методичній літературі і досі його зустрічаємо. Нагадаємо, що у Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» використовується поняття «*планування і забудова територій*», що визначається як діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних

осіб, яка передбачає широкий спектр видів діяльності з планування територій і містобудування (забезпечення раціонального розселення і визначення напрямів сталого розвитку територій, обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням, визначення і раціональне взаємне розташування зон житлової та громадської забудови, виробничих, рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих, історико-культурних та інших зон і об'єктів, розроблення містобудівної та проектної документації, будівництво об'єктів і т.д.).

3. Регіональне планування. Поняття про «регіональне планування» як про заходи щодо розробки і здійснення програм економічного і соціального розвитку окремих регіонів країни в межах загальної національної програми почало використовуватись відносно недавно і раніше було відоме переважно в зарубіжних країнах як аналог вітчизняного поняття «планування територій». Регіональне планування за рубежем представляло спочатку форму державного впливу в економіку з метою нівелювання регіональних диспропорцій і соціальних проблем розвитку, не було системним, всеохоплюючим і поширювалось лише на так звані проблемні регіони. В сучасному баченні (Білоконь Ю.М.) регіональне планування спрямоване на просторову (територіальну) організацію соціально-економічних процесів, які у своїй сукупності визначають якість життєдіяльності суспільства. Регіональне планування здійснюється в масштабах країн з їх особливостями, а також на міждержавному рівні. Головна мета регіонального планування – прискорення економічного і соціального розвитку в таких напрямках:

- використання адміністративних і законодавчих заходів економічного стимулювання територіального розвитку;
- пом'якшення регіональних диспропорцій і розвиток відсталих регіонів;
- планувальне регулювання процесу урбанізації та формування систем розселення;
- захист та ефективне освоєння національних природних і людських ресурсів.

Регіональне планування в сучасних умовах України слід розглядати як скоординовану взаємодію державних органів влади, закладів науково-проектної сфери, інституту інвесторів, населення та його різних організацій і об'єднань. Головне призначення такої діяльності - побороти соціально-економічні розбіжності у просторовому вимірі, передбачити та попередити екологічну небезпеку внаслідок кризових явищ в суспільстві.

4. *Просторове планування.* Сучасний світ демонструє зростання ролі простору у суспільному розвитку, оскільки простір розглядається не просто як пасивне вмістилище різних видів діяльності, а як складна біо-соціо-економічна система, яка завдяки своїм диференційованим особливостям активно впливає на вибір рішень щодо напрямів та інтенсивності використання простору. Саме тому поряд з поняттям «регіональне планування» почало використовуватись поняття «*просторове планування*» і на сьогодні маємо «Європейську хартію регіонального/просторового планування» і «Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту», що рекомендовано Європейською конференцією міністрів, відповідальних за регіональне / просторове планування (до якої входить і Україна) покласти в основу національних заходів з регіонального планування і просторового розвитку. Додамо, що одне з перших загальноприйнятих визначень просторового планування походить від визначення, зафіксованого в уставі Хартії Європейського регіонального / просторового планування - **European Regional / Spatial Planning Charter** (так звана «Torremolinos Charter», прийнята в 1983 році у м. Торремолінос (Іспанія) Європейською конференцією міністрів, відповідальних за регіональне планування - СЕМАТ): «Регіональне / просторове планування є географічним виразом економічної, соціальної, культурної та екологічної політики суспільства. В той же час це – наукова дисципліна, адміністративна техніка і політика, розроблена в якості міждисциплінарного та комплексного підходу, спрямованого на збалансований регіональний розвиток і фізичну організацію простору відповідно до загальної стратегії».

5. *Ландшафтне, розселенське, господарське планування.* Природні ландшафти й об'єкти створюють людині й територіальній громаді в цілому життєзабезпечуючі, середовищеформуючі властивості навколишнього середовища. Тому з 70-х років минулого сторіччя регіональні політика й планування здобували виражений екологічний характер. Його джерелами й базою стали, з одного боку, усе більш чітко усвідомлюваний суспільством екологічний імператив, а з іншого боку - традиції планування землекористування (англ. «Land use planning», нім. «Landnutzungsplanung»). Так, в останні роки ХХ ст. в російській і українській науковій літературі стало поширюватись поняття германського походження «*ландшафтне планування*», що представляє собою інструмент практичного облаштування й планування раціонального використання земельних угідь для масштабів

картографування від 1:2 000 до 1:25 000. Відповідно до, *ландшафтне планування*:

- по-перше, це сукупність методичних інструментів, використовуваних для побудови такої просторової організації діяльності суспільства в конкретних ландшафтах, що забезпечувала б стійке природокористування й збереження основних функцій цих ландшафтів як системи підтримки життя;

- по-друге, це комунікативний процес, у який долучаються всі суб'єкти природоохоронної й господарської діяльності на території, що планується, і який забезпечує виявлення інтересів природокористувачів, проблем природокористування, вирішення конфліктів і розробку погодженого плану дій і заходів.

Зауважимо, що поняття «ландшафтне планування» зараз часто використовується для означення узагальнюючого та певною мірою підсумкового етапу планування територій. Разом з тим необхідно пам'ятати, що ландшафтне планування визнане перш за все засобом екологічної організації території, а його базовою конструкцією особливо на макрорегіональному (адміністративна область) і мезорегіональному (адміністративний район) рівні є екологічний каркас території.

В цьому змісті ландшафтний план безумовно є досить корисним інструментом забезпечення стабільності розвитку території регіону, але він не дає можливостей в достатньо повному обсязі вирішити такі питання:

- планування ключової складової суспільної життєдіяльності – соціального каркасу регіону - «живого» економічного простору;

- планування рекреаційного і туристичного освоєння регіону як засобу реабілітації і консервації системи розселення депресивних районів;

- можливості трансформації регіональної мережі природно-заповідного фонду до середовищестабілізуючого природно-ландшафтного каркасу території;

- можливості легітимної операції регіональної діагностики території як однієї з базових процедур регіонального геопланування;

- надати можливості узгодити у рамках єдиної методики географічні, соціальні й соціобіологічні (біогеографічні) принципи геопланування.

Разом з тим необхідно акцентувати, що інструментарій ландшафтного планування і ландшафтні принципи організації в

окремих випадках є найдоцільнішим способом раціональної територіальної організації регіону. Зауважимо, що *ландшафтне планування* поряд з *розселенським* (планування систем розселення), *господарським* (планування промислових об'єктів, комплексів, транспортних систем тощо) можна розглядати як окремі складові або «галузеві» види планування територій, що виконують певні завдання з територіальної організації окремих складових суспільно-просторового комплексу.

6. Землеустрій - сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил (Закон України «Про землеустрій»). В цьому ж законі прописано, що стале землекористування - форма та відповідні до неї методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій. Призначення землеустрою визначається як:

- прогнозування, планування і організація раціонального використання та охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях;

- організація території сільськогосподарських підприємств, установ і організацій з метою створення просторових умов для еколого-економічної оптимізації використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження прогресивних форм організації управління землекористуванням, удосконалення структури і розміщення земельних угідь, посівних площ, системи сівозміни, сінокосо- і пасовищезміни;

- розробку і здійснення системи заходів із землеустрою для збереження природних ландшафтів, відновлення та підвищення родючості ґрунтів, рекультивації порушених земель і землювання малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, підтоплення, висушення, зсувів, вторинного засолення, закислення, заболочення, ущільнення, забруднення промисловими відходами та хімічними речовинами тощо, консервації деградованих і малопродуктивних земель, запобігання іншим негативним явищам.

7. Проектування (*територіальне, землеустрою, будівництва тощо*). Треба відмітити, що за останні десятиліття трансформувався зміст терміну «проектування». Зараз став актуальним пошук універсальних методів проектування, однаково придатних для всіх

об'єктів, які входять до складу «середовища» або «системи». Найбільш стійкими виявились традиційні методики проектування, що синтезують науку і мистецтво. *Проект* (згідно Закону України «Про архітектурну діяльність») - документація для будівництва об'єктів архітектури, що складається з креслень, графічних і текстових матеріалів, інженерних і кошторисних розрахунків, які визначають містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні та технологічні рішення, вартісні показники конкретного об'єкта архітектури, та відповідає вимогам державних стандартів, будівельних норм і правил. Окремо визначається поняття *проект землеустрою* (згідно Закону України «Про землеустрій») - сукупність нормативно-правових, економічних, технічних документів щодо обґрунтування заходів з використання та охорони земель, які передбачається здійснити протягом 5-10 і більше років.

Повертаючись до термінології і системи понять, використовуваних, коли мова йде про планування територій, наголосимо, що найбільш вдалим, на наш погляд, буде застосування терміну геопланування для узагальненого позначення планування територій, районів, регіонів. Такий вибір обґрунтуємо наступним:

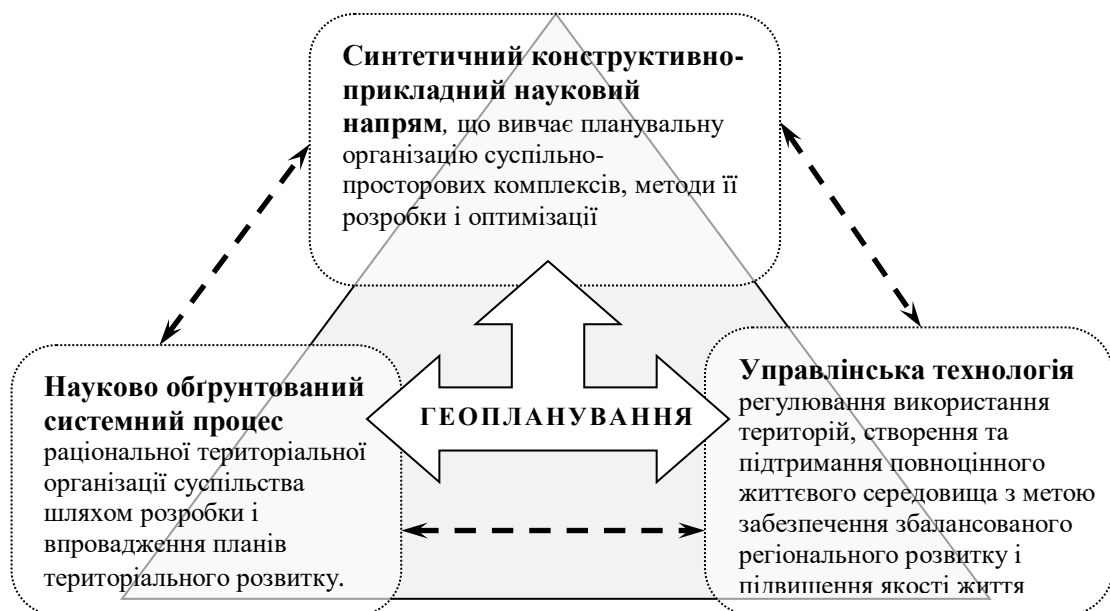
1. Згадаємо, що саме географи підійшли до ідеї впорядкування та комплексного планування територій наприкінці XIX ст. У різні часи географи обслуговували різні запити й потреби суспільства, і в історичному ракурсі географія пройшла етапи трьох найбільших загальних парадигм – землеписової, землезнавчої та землевпорядної. Теоретико-методологічне та технологічне зростання географічної науки як провідну робочу парадигму географії висуває *концепцію планування територій* або *геопланувальну парадигму*, а практичні запити суспільства як актуальне й пріоритетне завдання покладають на географів планування територій на всіх рівнях організації життєдіяльності суспільства – від міжнародного й національного до регіонального й локального.

2. Об'єкт і зміст наукової та практичної діяльності, що узагальнено об'єднують в поняття «планування територій», за своєю суттю відповідає об'єктно-предметній сутності географії. Алаєв Е.Б., незважаючи на міждисциплінарний характер планування територій, цілком обґрунтовано пропонує віднести його до географічних наук. Розмежовуючи терміни *географія* і *географічні науки*, він стверджує, що до географічних наук можна віднести всі науки, в яких географічний підхід і метод є основним або одним з провідних, і наголошує, що це поняття значно ширше, ніж географія. Географи володіють теорією та

методикою планування територій для потреб соціально-економічного розвитку, зокрема плануванням міст та систем розселення, розміщенням різних видів господарської діяльності, окремих виробництв і підприємств, формуванням мереж соціальної та виробничої інфраструктури, об'єктів природно-заповідного фонду. Ще радянські часи помітного розвитку набула так звана конструктивна географія, зокрема, у вигляді районної планівки, започатковано Богорадом Д.І.

3. Памятаючи, що об'єктом будь-яких робіт в галузі містобудування, регіонального, районного планування, планування територій і проектування є *територія*, використання терміноелементу *гео* при утворенні терміну *геопланування* вказуватиме на змістовну сутність цього виду планування. До того ж це дасть можливість уникнути різнобою при використанні понять *регіональний, районний, територіальний, просторовий* і т.д. Хоча всі ці визначаючі слова вживаються як синоніми, насправді в глибоко розробленій системі географічних понять і термінів всі вони утворюють ієрархічно впорядковану систему, і тільки поняття район і регіон можуть вживатися синонімічно (зараз, як правило, поняття регіон частіше вживається щодо адміністративно оформлених територій.).

В такому контексті під *геоплануванням* ми розуміємо (рис. 9):

Рис. 9. Зміст геопланування.

1) *синтетичний конструктивно-прикладний науковий напрям, що вивчає планувальну організацію суспільно-просторових комплексів, методи її розробки і оптимізації;*

2) *науково обґрунтований системний процес* раціональної територіальної організації суспільства шляхом розробки і впровадження планів територіального розвитку.

3) *управлінську технологію* регулювання використання територій, створення та підтримання повноцінного життєвого середовища з метою забезпечення збалансованого регіонального розвитку і підвищення якості життя населення.

3.2. Планування території за рівнями організації та головними компонентами життєдіяльності суспільства.

До різновидів геопланування можна віднести: розроблення генеральних планів міст (хоча звичайно, в цьому випадку планування території поєднано з певними містобудівельними концепціями та відповідними нормативами), районне планування (районні планіровки), територіальне планування, ландшафтне планування, регіональне планування, планування територій країн та регіонів. Всі зазначені різновиди геопланування зберігають свою певну методичну різноманітність. Разом з тим вони спираються на близькі, іноді дуже подібні методологічні принципи і засади, що дає змогу розробити єдину методологічну схему геопланування (планування територій, ландшафтного планування, територіального планування), яка пропонується для обговорення в наступних розділах.

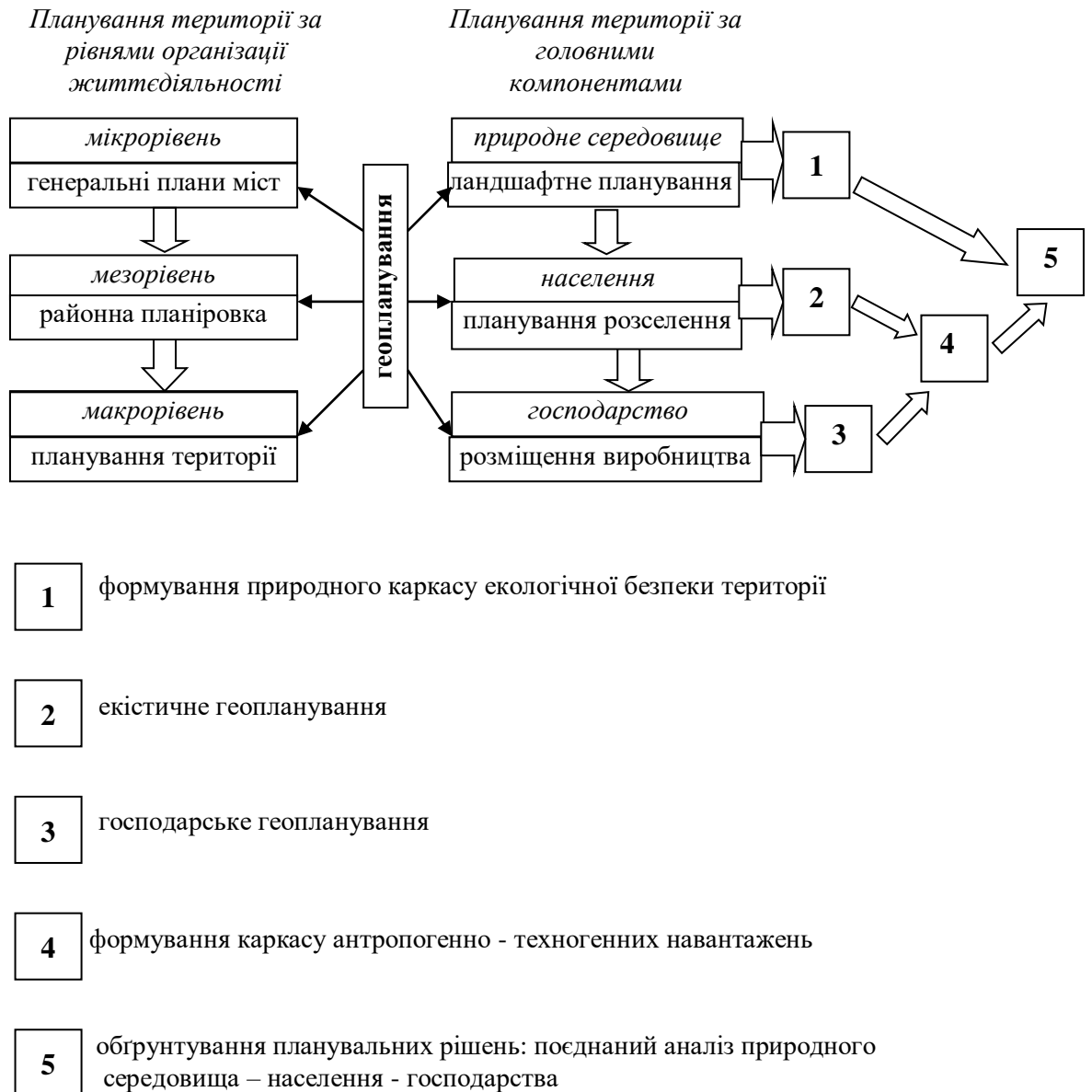
На рисунку 10 представлена схема геопланування, на якій базове поняття «геопланування» співставлене з різними масштабами геопланувальних розробок та з плануванням території регіону за головними макрокомпонентами ландшафтної оболонки - природне середовище, населення, господарство.

Зауважимо, що концептуальні напрямки геопланування за головними складовими територіальної організації господарства:

- *геопланування природного середовища* за найбільш загальним підходом має на меті створення природного каркасу екологічної безпеки території; за існуючими напрямками планувальних розробок - це ландшафтне планування;

- планування розселення може бути назване *екістичним плануванням* (розселенським геоплануванням), що має на меті геопросторове впорядкування розселення населення;

- *впорядкування господарської діяльності у контексті геопланувальних розробок* - це *геопросторове розміщення господарства (господарське геопланування)*.

Рис. 10 Напрямки планування території за рівнями організації життєдіяльності суспільства та за головними макрокомпонентами ландшафтної оболонки

Поряд із зазначеними покомпонентними геопланувальними розробками планування території регіону має на меті їх співставний аналіз та розроблення інтегральних геопланувальних картосхем. Такими є каркас антропогенно–техногенних навантажень території регіону (4), та карта (тематична серія карт) які обґрунтовують заключні геопланувальні рішення (5) методом поєднаного аналізу каркасів природної безпеки (1) та антропогенно – техногенних навантажень (4). Змістовна характеристика цих напрямків геопланувальних розробок показана далі.

Контрольні запитання та завдання

- 1. Охарактеризуйте поняттєво-термінологічний апарат планування територій. Чому має місце термінологічний різнобій у сучасних наукових джерелах? Які поняття, категорії та терміни зустрічаються в понятійно-концептуальному полі дослідження планування територій?*
- 2. Покажіть місце архітектури і містобудування у плануванні територій регіонів. Якими є основні напрями містобудівної діяльності згідно сучасного законодавства в Україні?*
- 3. Обґрунтуйте використання понять «регіональне планування» і «просторове планування». Охарактеризуйте основні положення «Європейської хартії регіонального / просторового планування» і «Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту».*
- 4. Обґрунтуйте застосування терміну геопланування для узагальненого позначення планування територій, районів, регіонів.*
- 5. Розкрийте сутність поняття «ландшафтне планування». Чому йому іноді надають роль узагальнюючого та певною мірою підсумкового етапу планування територій?*
- 1. Охарактеризуйте складові планування території за рівнями організації життєдіяльності, за головними компонентами життєдіяльності суспільства.*